

PAULINA DUBIEL-ZIELIŃSKA

NAUCZANIE ETYKI W SZKOLE WEDŁUG ZAŁOŻEŃ ZMIENIAJĄCEJ SIĘ PODSTAWY PROGRAMOWEJ A ETYKA ZAWODOWA NAUCZYCIELA

TEACHING ETHICS AT SCHOOL ACCORDING
TO THE ASSUMPTIONS OF A CHANGING PROGRAM BASIS

A b s t r a c t. In recent years the number of Polish schools, in which the subject “ethics” is taught, has been dynamically growing. Since the number of recipients of ethical contents has been growing as well, the demand is ever greater for the abilities to redirect children and young people to religion classes, and if – for whatever reason – they cannot attend them, it is necessary to lead them to ethics lessons. A young man subject to obligatory education at present needs coherent tools and elements to build his personal moral model. In the documents issued by the ministry responsible for education and upbringing leading contents and aims of teaching ethics at school are contained and they are exposed on the basis of changes in the law concerning education. Especially *Podstawa programowa (Program basis)* shows organizational and ideological directives for teaching ethics on all the education stages. The proposed contents of the classes are concerned with ethical and philosophical issues. Pupils have a chance to acquaint themselves with the moral law, the moral imperative, the natural law, and the moral good. The ministerial proposition orders one to exercise the ability to discern values and to be guided by the conscience in one’s life, as well as to solve moral dilemmas at the age of moral crisis. However, it is worth remembering that ethics as a subject alternative to religion at school has a decidedly smaller number of students. This is a result of Polish educational community being rooted in the Christian tradition. Supporting ethics lessons for those who will not make the decision to participate in denominational lessons of the Roman-Catholic religion, efforts should be made so that students will not rashly give up religion lessons they attended formerly. This can be done by raising the quality of religious education and of the teachers’ competences.

Key words: ethics, ethics of development, ethics of social consequences, professional ethics, ethical personality, moral development, ethical education.

Dr PAULINA DUBIEL-ZIELIŃSKA – pedagog IV Liceum Ogólnokształcącego im. Mikołaja Kopernika w Rzeszowie, ukończyła studia doktoranckie na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Prešove, specjalność etyka; adres do korespondencji: e-mail: paulina.d@op.pl

Liczba polskich szkół, w których nauczany jest przedmiot „etyka”, wzrasta z roku na rok. Rośnie tym samym liczba odbiorców treści etycznych. Jest coraz większe zapotrzebowanie na refleksję filozoficzną i to jest swoisty znak czasów – czasów trudnych, pełnych chaosu, niepewności. Niemalże każdego dnia przybywa problemów, dylematów moralnych, z którymi nie umiemy sobie poradzić. Niekiedy trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć sytuację i powiedzieć definitywnie: „Tak należy postępować”, „Tak nie należy postępować”, „To jest dobre”, „To jest złe” itp. Tym bardziej, że świat nie jest czarno-biały i przybywa w nim odcieni szarości. Najważniejsze, by mieć swój system wartości, mieć pewność własnych przekonań i postępować według nich zdecydowanie, konsekwentnie. Skoro nam, dorosłym ludziom, bywa niełatwo podjąć konkretną decyzję, dokonać wyboru działania, to tym bardziej młodym ludziom. Artykuł ma uświadomić palącą konieczność uczęszczania przez młodych ludzi na zajęcia etyki oraz religii. Wiadomości z ich zakresu dostarczają narzędzi i elementów do budowy osobistego szkieletu moralnego każdego człowieka.

1. TREŚCI I CELE NAUCZANIA ETYKI W SZKOLE W KONTEKŚCIE ZMIAN W PRAWIE OŚWIATOWYM

Podstawa programowa jest zbiorem wytycznych dotyczącym wszystkich przedmiotów nauczanych w polskich szkołach. Reguluje ją minister właściwy do spraw oświaty i wychowania w drodze odpowiednich rozporządzeń. Rozporządzenie w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół tylko w ciągu 14 lat (czyli od 1999 r.) uległo zmianie dziesięciokrotnie. Chociaż większość zmian wiązała się z kwestiami organizacyjnymi, nie zaś merytorycznymi, to informacja o ich wprowadzeniu każdorazowo budziła niepewność. Zwłaszcza ostatnie kilka lat było pełne niepokoju, gdyż całkowicie zmieniono podstawę programową rozporządzeniem z 23 grudnia 2008 r. Jednak nauczanie etyki w szkołach podstawowych, gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych nie uległo znaczącej zmianie, co świadczy zapewne o uniwersalności i ponadczasowości zawartych w nich treści.

Podstawa programowa w zakresie każdego przedmiotu do roku 2008 zawierała cele edukacyjne, zadania szkoły, treści nauczania oraz osiągnięcia. W 2008 roku uproszczono formę, ponieważ usunięto zadania szkoły, w zamian za to wprowadzono wymagania ogólne oraz szczegółowe. Wymagania

ogólne stanowią cele kształcenia, które zawierają oczekiwania dotyczące osiągnięć ucznia, zaś wymagania szczegółowe to treści nauczania. Pomijając te drobne zmiany, całość pozostała tak jak dotychczas.

Warto zatem przeanalizować kolejność nauczanych treści w zakresie etyki począwszy od I etapu edukacyjnego szkoły podstawowej, czyli kształcenia zintegrowanego w klasach I-III, po IV etap edukacyjny, czyli szkołę ponadgimnazjalną.

W klasach I-III szkoły podstawowej (I etap edukacyjny) głównym celem nauczania etyki jest rozbudzenie w młodych umysłach świadomości istnienia podstawowych wartości i norm w społeczeństwie. Zmierza się do ukształtowania refleksyjnej postawy wobec człowieka, jego natury, powinności moralnych oraz różnych sytuacji w życiu. Wartościami, wokół których oscylują podejmowane zagadnienia, są: równość wobec innych i wobec całego świata przyrody, szacunek, prawdomówność, przyjaźń, odwaga. Normy, z jakimi się zaznajamia dzieci, to: niekrzywdzenie innych, pomaganie potrzebującym, szanowanie cudzej własności, ochrona i poszanowanie przyrody oraz przestrzeganie praw¹.

W kolejnych klasach (IV-VI) szkoły podstawowej – II etap edukacyjny – rozbudowuje się powyższe działania i treści o autoanalizę. Uczniowie poznają siebie samych, swoje cechy indywidualne i najbliższych osób. Poznają terminy „osoba”, „godność”. Wprowadza się ich w tematykę odpowiedzialności poczynając od przyczyn ludzkich zachowań, poprzez ich znaczenie, po konsekwencje. Do praw dodaje się obowiązki. Wartości nowe na tym etapie to: wolność, praca, autorytet, wzór. Młody człowiek uczony jest namysłu nad wyrażaniem własnych opinii i sądów. Uświadamia się mu konieczność wcześniejszego rozważenia swoich wypowiedzi².

Młodzież gimnazjalna (w III etapie edukacyjnym) idzie o krok dalej – poznaje pojęcie moralności, a wraz z nią sumienia. Jest wdrażana do koniecz-

---

¹ Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 2 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, I etap edukacyjny – klasy I-III, edukacja wczesnoszkolna, Etyka. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf (dostęp: 01.07.2013).

² Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 2 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, II etap edukacyjny – klasy IV-VI, Etyka. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf (dostęp: 01.07.2013).

ności dokonywania wyborów moralnych oraz bycia za nie odpowiedzialnym. Gimnazjaliści uczą się odpowiedzialności nie tylko za siebie, również za innych. Poznają wskazania moralne w religii chrześcijańskiej i innych religiach świata. Poznają dylematy moralne współczesnego człowieka. Analizują wartości, normy i konieczność kierowania się nimi w społeczeństwie demokratycznym oraz w obliczu sytuacji kryzysowych – jak cierpienie i śmierć. Są wdrażani do samowychowania i samorozwoju³.

Uczniowie szkół ponadgimnazjalnych (IV etap edukacyjny) zdobywają dodatkową umiejętność odróżniania dobra od zła, samokontroli i pracy nad sobą. Nadal rozwija się u nich wrażliwość moralna, odpowiedzialność za słowa i czyny, zdolność trafnej oceny moralnej podejmowanych działań. Treści poruszane na zajęciach dotyczą szerszych zagadnień zarówno etycznych, jak i filozoficznych. Poruszane są kwestie metaetyczne, omawiane są szkoły etyczne. Uczniowie poznają nowe pojęcia prawa moralnego, imperatywu moralnego, prawa naturalnego, dobra moralnego. Pogłębia się treści związane z osobą ludzką o analizę celu, sensu egzystencji, szczęścia. Ćwiczy umiejętność rozpoznawania wartości i kierowania się sumieniem na etapie kryzysu tożsamości. Omawia się dylematy moralne w dobie kryzysu moralnego⁴.

Jak widać, treści etyczne z etapu na etap są coraz rozleglejsze traktowane i zgłębiane. Początkowo przygotowuje się ucznia do rozpoznawania podstawowych wartości społecznych, ukazuje się je na tle praw, norm i obyczajów społecznych, a zwłaszcza tego, co wolno, a czego nie, co wypada, a co nie wypada z uwagi na system nagród i kar. W dalszej kolejności, w miarę rozwoju poznawczego dziecka, skłania się go do namysłu nad sobą samym, nad wyjątkowością każdego człowieka, prezentuje wartości i normy osobowe, kształtuje poczucie odpowiedzialności za siebie. Uczeń poznaje obowiązki moralne oraz związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy ludzkim zachowaniem a konsekwencjami w najbliższym otoczeniu społecznym. Później wiedza

---

³ Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 2 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, II etap edukacyjny – klasy IV-VI, Etyka. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf (dostęp: 01.07.2013).

⁴ Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 4 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego, Etyka – IV etap edukacyjny (tylko zakres podstawowy). http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf (dostęp: 01.07.2013).

etyczna młodego człowieka zostaje wzbogacona o szerszy kontekst publiczny – nauczyciel uczy bycia odpowiedzialnym nie tylko za siebie, ale za innych, czyli współodpowiedzialności. Porusza sprawę sumienia, czyli źródła ludzkiej moralności, wychowuje do samowychowania. Na koniec zaznajamia z pojęciem dobra i zła (moralnego), prawa moralnego i naturalnego, imperatywu moralnego. Uczy samokontroli. Pomaga odnaleźć sens i cel własnej egzystencji, zrozumieć czym jest szczęście w dobie kryzysu moralnego.

Nauka etyki w szkole odbywa się zgodnie z zaobserwowanymi przez Jeana Piageta oraz Lawrence'a Kohlberga stadiami rozwoju moralnego człowieka. Według J. Piageta istnieją trzy etapy rozwoju moralnego, zaś według L. Kohlberga – trzy poziomy, a w każdym z nich dwa stadia poprzedzone okresem przedmoralnym. Obaj naukowcy są zgodni, że pierwsze dwa – trzy lata życia dziecka charakteryzuje brak poczucia odpowiedzialności, co Piaget nazywa anomią, a Kohlberg amoralizmem. Od 2-3 do 6 r.ż. – zdaniem Piageta – dziecko jest w etapie heteronomii moralnej, którą cechuje zachowanie moralne ze względu na autorytet (matki, ojca). Sumienie dziecka jest „na zewnątrz”, postępuje ono zgodnie z nakazami. Pod koniec okresu zaczyna różnicować między tym, co przyjemne, a tym, co dobre. Kohlberg uznaje, że wiek między 2-3 a 6-7 r.ż. to stadium egocentryczne na poziomie moralności przedkonwencjonalnej. Dziecko jest ukierunkowane na unikanie bólu lub bycia przyłapanym oraz na zysk, głównie w postaci przyjemności. Uważa, że to, co dobre dla niego, jest dobre dla wszystkich. Nie wykazuje troski o innych.

Dalsze lata życia dziecka (od 6-7 do 18 r.ż. według Piageta; od 6-7 do 10-12-13 r.ż. według Kohlberga) Piaget określa jako etap socjonomii moralnej, zaś Kohlberg – konformizmu nadal na poziomie moralności przedkonwencjonalnej. Piaget twierdzi, że w tym wieku młody człowiek chce być lojalny wobec grupy, uznając za dobre to, co ona lansuje. Kohlberg widzi dziecko w tym stadium jako zorientowane na zdobywanie nagród, minimalizowanie kosztów oraz wzajemne korzyści („przysługa za przysługę”). Może uczynić coś dla kogoś, ale nie bezinteresownie. Dlatego też nauczanie etyki dostosowane zostało do potrzeb i możliwości dzieci w tym wieku. Wprowadza się pojęcie wartości i normy, wpaja zasady i reguły społecznego postępowania dla unikania negatywnych konsekwencji a zdobywania pochwał. Uczy porozumiewania się z innymi, uczestnictwa w grupie, która w tym wieku jest najważniejsza. Ukazuje wartości najbardziej podstawowe, autorytety i wzory, jednak bez narzucania konwencji, gdyż mogło by się to spotkać z oporem.

Kolejna faza rozwoju moralności, czyli poziom konwencjonalny – według Kohlberga – obejmuje okres pomiędzy 10-12-13 a 16 r.ż. Nastolatek w sta-

dium trzecim – „dobrego dziecka” – zorientowany jest na uzyskanie akceptacji, unikanie dezaprobaty. Główne zainteresowanie koncentruje się na poszukiwaniu aprobaty społecznej i na uszczęśliwianiu wszystkich. Decyzje opierają się raczej na osobistych stosunkach niż na zasadach. W stadium czwartym – „prawa i porządku” – uczeń podporządkowuje się autorytetom w efekcie zrozumienia istnienia konwencji, które należy respektować. Rzeczą nadrzędną jest zachowanie porządku społecznego. Ludzie na tym etapie w swoich reakcjach kładą nacisk na przepisy prawa, zasady, wzorce postępowania, obietnice, obowiązki lub szacunek dla władz. Nauczanie etyki dopasowano do poziomu rozwoju moralnego młodych ludzi – porusza się kwestie ludzkiej godności, moralności, sumienia, odpowiedzialności za nich, działania zgodnego z obowiązującymi normami, które młody człowiek powoli asymiluje widząc świat w kolorach biało-czarnych. Prawo traktuje jako bezwzględny, sztywny, jednolity, obowiązujący zestaw przykazań.

Powyżej 16 r.ż. moralność ludzka opiera się na zasadach. Stadium piąte, zwane altruizmem, charakteryzuje orientacja na dotrzymanie umowy społecznej, działanie dla dobra własnej społeczności. Młody człowiek zaczyna rozumieć, że reguły i prawa są elastyczne i mogą się zmieniać na drodze konsensusu społecznego lub procesów legislacyjnych. W związku z powyższym nauczanie etyki w szkole na tym etapie rozwoju moralności polega na ukazaniu wielości teorii i szkół etycznych oraz filozoficznych. Analizuje się etyki religijne i świeckie, wyłaniając z nich wartości autoteliczne. Przygotowuje się młodego człowieka do stadium szóstego określanego jako „idealizm”. Osoba zostaje wówczas zorientowana na zasady etyczne, dąży do sprawiedliwości, bycia konsekwentnym w swoich zasadach, unika samopotępienia⁵. Po 60 r.ż. moralność ludzka ulega zmianie wraz ze zmianą myślenia. Człowiek zaczyna rozumować alegorycznie. To czas wielkich filozofów, pisarzy, którzy dostrzegają zmienność świata. Wówczas skupiamy się na sprawach najważniejszych. Jednak to, czy osiągniemy taki poziom rozwoju (moralnego), zależy od używania swego umysłu⁶.

---

⁵ P. G. Z i m b a r d o, R. L. J o h n s o n, V. M c C a n n. *Psychologia. Kluczowe koncepcje*. T. 1. Warszawa: PWN 2010 s. 224-226.

⁶ O. W o ź n i a k. *Jak pielęgnować młodego geniusza*. „Ja – My – Oni. Poradnik psychologiczny POLITYKI” 2010 t. 6 s. 42.

2. SZANSE I TRUDNOŚCI WE WSPÓŁCZESNYM NAUCZANIU ETYKI W SZKOLE

Etyka jako przedmiot alternatywny dla religii ma zdecydowanie mniejszą liczbę uczniów nań uczęszczających. Jest to wynikiem zakorzenienia w tradycji chrześcijańskiej. Jednak z roku na rok wzrasta liczba dzieci i młodzieży uczestniczącej w zajęciach z etyki. Coraz częściej też zdarzają się sytuacje rezygnacji z religii i nieuczęszczania na żaden z wymienionych przedmiotów, choć istnieje możliwość uczęszczania na obydwu. Takie zjawisko niepokoi tym bardziej, że dzieci i młodzież w procesie dorastania potrzebują wzorców. Mimo sprzeciwu i buntu dzisiejsi młodzi ludzie chcą mieć oparcie w systemie wartości niezachwianych, niezmiennych. Taką szansę daje edukacja w szkole. Rodzina sama nie udźwignie ciężaru obowiązku ukształtowania kręgosłupa moralnego młodego pokolenia, między innymi dlatego, że nie zawsze ma dostateczną wiedzę w tym zakresie. Są to treści immanentne, niezbędne, a jednocześnie trudne i dyskusyjne. Odwołują się do sensu i celu ludzkiej egzystencji, opierają na normach, których wyjaśnienie i rację bytu uzasadniają konkretnymi wartościami. Mają one za zadanie pomóc w rozwiązaniu problemów i pytań o charakterze egzystencjalnym: Jak żyć? Jakie czyny są moralne/godziwe/słuszne, a jakie niemoralne/niegodziwe/niesłuszne? Co jest największą wartością itp.?

Ponieważ uczęszczanie na lekcje religii lub etyki jest dobrowolne – na życzenie rodziców lub pełnoletniego ucznia – wiedza z tego zakresu jest w ograniczonym stopniu egzekwowalna. Ponieważ bywa ona traktowana najczęściej jako typowo wychowawcza, społeczność wywiera presję na sposób jej kontroli i próbę oceny. Tego typu postawę uzasadnia się i tak już dużą ilością materiału do nauczania się w szkole. Co więcej, treści o charakterze religijno-etycznym kwalifikuje się jako bardzo indywidualne, stąd praktycznie niepodlegające niczyjemu osądowi. Sama dziedzina filozofii, z której etyka się wywodzi, jest nauką scalającą wiedzę z wszystkich dziedzin. Filozofia ma łączyć wątki naukowe z pozoru bardzo od siebie odległe, ma pomóc w zrozumieniu istoty i celu każdej dyscypliny i subdyscypliny, ma uzasadnić rację bytu. Stąd uczęszczanie na tego typu zajęcia wydaje się nie tyle potrzebne, co wręcz niezbędne dla uzyskania pełnego wykształcenia.

3. ETYKA ZAWODOWA NAUCZYCIELA ETYKI

Etykę zawodową polskiego nauczyciela, również nauczyciela etyki, w zwięzły sposób ukazują dwa kodeksy etyczne: *Kodeks Etyki Nauczycielskiej* Polskiego Towarzystwa Nauczycieli z 1997 r. oraz *Karta odpowiedzialności i obowiązków nauczyciela* Mieczysława Rusieckiego z 2004 r. Obydwa dokumenty są skierowane zarówno do nauczycieli oświatowych, jak i akademickich. *Kodeks Etyki Nauczycielskiej* podkreśla rolę autorytetu i wzoru nauczyciela w wychowaniu, jego niemalże kapłańską funkcję. Zawiera zasady ogólne i szczegółowe etyki nauczycielskiej. Do ogólnych zalicza następujące powinności:

„1. Nauczyciel powinien stanowić wzór osobowości prawej i szlachetnej, wrażliwej i odpowiedzialnej, o postawie otwartej na drugiego człowieka.

2. Podstawowym zadaniem nauczyciela jest troska o dobro ucznia i studenta.

3. Nauczyciel uczciwie i rzetelnie przekazuje wiedzę zgodną z prawdą.

4. Nauczyciel szanuje godność ucznia i studenta w procesie kształcenia i wychowania.

5. Nauczyciel szanuje autonomię ucznia i studenta oraz jego rodziny.

6. Nauczyciel stoi na straży realizacji chrześcijańskich wartości moralnych, uczy i wychowuje własną postawą i przykładem.

7. Nauczyciel jest tolerancyjny wobec innych przekonań religijnych i światopoglądów, respektujących ład społeczny i moralny.

8. Nauczyciel w duchu prawdy uczy zasad współżycia społecznego i miłości Ojczyzny.

9. Nauczyciel wprowadza ucznia i studenta w dziedzictwo kulturowe narodu polskiego oraz uczy poszanowania kultury innych narodów.

10. Nauczyciel wychowuje do szacunku dla każdego życia ludzkiego, we wszystkich fazach jego rozwoju, od poczęcia po naturalny kres.

11. Nauczyciel uczy kultury współżycia ze światem przyrody.

12. Nauczyciel, kierując się dobrem ucznia i studenta, wybiera odpowiednie metody, formy oraz środki nauczania i wychowania, stosuje obiektywne kryteria oceny z uwzględnieniem zasady indywidualizacji.

13. Powinnością moralną nauczyciela jest stałe podnoszenie swych kwalifikacji zawodowych.

14. Nauczyciela obowiązuje tajemnica zawodowa”⁷.

---

⁷ *Kodeks Etyki Nauczycielskiej*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Nauczycieli 1997. <http://>

Wydźwięk *Karty odpowiedzialności i obowiązków nauczyciela* jest nieco inny, bowiem zaznacza w sposób szczególnie konieczny samorozwoju wychowawcy. Wydaje się niemożliwe wychowywanie i nauczanie bez zaangażowania wychowawcy w integralny rozwój własnej osobowości w obszarach: własnego rozwoju intelektualnego, własnej moralności, własnej emocjonalności, własnej kultury duchowej, działalności społeczno-zawodowej⁸.

Ponieważ, co zostało wyżej nadmienione, obydwa kodeksy obowiązują nauczycieli na wszystkich szczeblach kształcenia, kwestią dosyć istotną pozostaje kształcenie przyszłych nauczycieli, w tym nauczycieli etyki, oraz ich uwrażliwienie na moralne aspekty przyszłych obowiązków zawodowych. Grzegorz Grzybek twierdzi, iż nie można mówić o pełnym przygotowaniu pedagoga w trakcie studiów z uwagi na niepowtarzalność sytuacji wychowawczych oraz komunikacyjny charakter pracy pedagogicznej i wspomina o tzw. kompetencjach niedokończonych⁹. Tego typu zagadnienia są dogłębnie analizowane również w zagranicznych pracach naukowych Vasil Gluchmana, Marty Gluchmanovej¹⁰, Gabrieli Platkovéj Olejárovej¹¹. Większość etyków ma zastrzeżenia wobec kodeksów etycznych. Szkodliwą ich stroną, a raczej szkodliwą stroną ortodoksyjnego ich traktowania, jest zakładanie symetrii powinności i roszczeń, symetrii powinności i wartości, wiara w homogeniczny i całkowicie porównywalny charakter wartości¹².

G. Platková Olejárová uznaje potrzebę istnienia kodeksów etycznych jako dokumentów pomocnych w rozwiązywaniu dylematów i konfliktów pojawiających się w pracy nauczyciela akademickiego, co z kolei może sprzyjać minimalizowaniu potencjalnych problemów etycznych¹³.

//admzsg.edu.pl/zzyciaszkoly/wp-content/uploads/2007/06/kodeks-etyki-nauczycielskiej.pdf (dostęp: 28 VII 2013).

⁸ M. Rusiecki. *Karta odpowiedzialności i obowiązków nauczyciela*. „Wychowawca” 10(142):2004 s. 7-11.

⁹ G. Grzybek. *Etyka rozwoju a wychowanie*. Rzeszów: UR 2010 s. 85.

¹⁰ M. Gluchmanová, V. Gluchman. *Učiteľská etika*. Prešov: FF PU 2008.

¹¹ G. Platková Olejárová. *O profesijnej etike vysokoškolských učiteľ'ov cez optiku princípov a noriem v etickom kódexe*. W: *Profesijná etika – minulosť a prítomnosť*. Red. V. Gluchman. Prešov: FFPU 2012 s. 151-168.

¹² L. Kolałkowski. *Etyka bez kodeksów*. W: L. Kolałkowski. *Kultura i fetysze. Eseje*. Warszawa: PWN 2009 s. 169-170.

¹³ Tamże s. 166-167.

4. NAUCZANE TREŚCI ETYCZNE W ZAŁOŻENIACH „ETYKI ROZWOJU” I „ETYKI SPOŁECZNYCH KONSEKWENCJI”

Osobowość etyczna „oznacza taki stan rozwoju władz poznawczych i wolitywnych, który pozwala w sposób trwały dążyć do własnej doskonałości moralnej”¹⁴. Stanowi ona zobowiązanie moralne dla każdego człowieka, a zwłaszcza nauczyciela, którego zadaniem jest wychowywać przyszłe pokolenia. Osobowość etyczna podkreśla dynamiczny charakter życia i pojęcia osoby ludzkiej¹⁵. Wychowywanie etyczne kolejnych pokoleń dąży do rozbudzenia w nich, podtrzymania i rozwoju wrażliwości moralnej, wyczerpania na złożoność świata wartości¹⁶.

Właściwy rozwój osobowości etycznej umożliwia nadzieja. Wychowanie nie jest możliwe poza nadzieją¹⁷. Pedagog winien być odpowiedzialny, winien realizować wychowanie etyczne, czyli wspierać rozwój osobowości etycznej podopiecznego¹⁸. Winien rozwijać swe zdolności poznawcze, wolitywne, zmierzać do osiągnięcia dojrzałości osobowościowej¹⁹. O długotrwałym sukcesie pedagogicznym decyduje przyswojenie cnót, które odbywa się przez przyswajanie wartościowych nawyków. Pedagog jest świadkiem rozwoju wychowanka, jego zadaniem jest wspierać rozwój osobowości etycznej wychowanka. By móc tego dokonać, winien dążyć do samowychowania. Warunkiem tego jest: kierowanie sobą oraz wybór standardów postępowania z poszanowaniem innych. Etyka jest dziedziną mądrości życiowej, której pedagog nieustannie musi się uczyć, szczególnie wtedy, gdy wykłada ten przedmiot²⁰.

Istota pracy pedagogicznej wynika z sensu ludzkiego działania, a więc jego celowości i wartościowości. Analizując wymagania ogólne i szczegółowe nauczania etyki w polskich szkołach zauważa się ich tożsamość z założeniami

---

¹⁴ G. G r z y b e k. *Etyczne podstawy pracy socjalnej. Świadomość moralna, norma etyczna oraz wytyczne dla pracownika socjalnego i pedagoga społecznego*. Bielsko-Biała: ATH 2007 s. 30.

¹⁵ T e n ż e. *Godność osoby, godność w starości*. W: *Svet seniora – senior vo svete*. Red. B. Balogová. Prešov: FFPU 2008 s. 61-67.

¹⁶ A. K l i m - K l i m a s z e w s k a. *Wychowanie etyczne*. W: *Encyklopedia filozofii wychowania*. Red. S. Jedynak, J. Kojkoł. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza „Branta” 2009 s. 335.

¹⁷ G. G r z y b e k. *Etyka rozwoju a wychowanie*. Rzeszów: UR 2010 s. 74.

¹⁸ Tamże s. 88.

¹⁹ Tamże s. 89.

²⁰ Tamże s. 143.

„etyki rozwoju” oraz „etyki społecznych konsekwencji”. Pierwsze treści, z jakimi oswaja się dziecko, to pojęcie wartości i normy społecznej. „Etyka rozwoju” mówi, że wartości są wszystkim tym, co godne dążenia. One to pobudzają nas do działania, nadają sens życiu, zaś normy stanowią drogowskaz²¹.

Dzięki nim poznajemy wartości. Wartości podstawowe w „etyce rozwoju”: wolność, mądrość, godność, miłość, dążenie do szczęścia ukazujące kierunek ludzkich poczynań. W „etyce społecznych konsekwencji” wartościami wyróżnionymi są: życie, godność, humanizm. Dlatego też przechodzi się kolejno w podstawie programowej do tematów związanych z osobą ludzką i jej godnością, odpowiedzialnością i obowiązkami. „Etyka rozwoju” rozpatruje godność ludzką w dwóch aspektach: godności osobowej i osobowościowej. Pierwsza ma charakter ontyczny, ponieważ odnosi się do człowieka jako bytu moralnego, zdolnego moralnie wartościować na podstawie swej rozumności i wolności. Godność osobowa jest właściwością każdego człowieka. Z kolei godność osobowościowa odnosi się do sposobu realizacji tkwiących w człowieku zdolności i wiąże się z rozwojem osobowości etycznej. O ile afirmacja osoby należy się każdemu, o tyle uznanie i szacunek dla jednostki przez wzgląd na jej godność osobowościową zależy od jej zaangażowania w dobro²².

W „etyce społecznych konsekwencji” godność ludzka odgrywa kluczową rolę. Jest w niej pojmowana jako uznanie dla drugiego człowieka bez względu na jego pochodzenie, rasę, przekonania. Źródłem owego założenia jest rozumny sposób egzystowania człowieka. Stąd żaden człowiek nie może być środkiem, tylko celem samym w sobie²³.

W „etyce społecznych konsekwencji” właśnie pozytywne skutki działań stanowią podstawowe kryterium. Postępowanie możemy oceniać jako moralne, słuszne, niemoralne, niesłuszne z uwagi na rzeczywiste i oczekiwane konsekwencje. Przy czym działanie słuszne może mieć przewagę negatywnych konsekwencji nad pozytywnymi oraz działanie niesłuszne może mieć przewagę pozytywnych konsekwencji nad negatywnymi. Zatem główny problem moralny sprowadza się do przewidywania skutków swoich działań²⁴.

Wychowanie etyczne młodzieży gimnazjalnej dotyczy głównie moralności i sumienia, samowychowania i samorozwoju. Vasil Gluchman w swej „etyce

---

²¹ Tamże s. 54-56.

²² G. G r z y b e k. *Etyka, rozwój, wychowanie*. Bielsko-Biała: ATH 2007 s. 10.

²³ V. G l u c h m a n. *Úvod do etiky*. Prešov: Wydawnictwo V. Gluchman 2000 s. 153-154.

²⁴ V. G l u c h m a n. *Etika a reflexie morálky*. Prešov: FFPU 2008 s. 11-31.

społecznych konsekwencji” moralność utożsamia z sumieniem i uważa, że jest ona wrodzoną konsekwencją rozwoju człowieka, jest zjawiskiem społecznym prowadzącym człowieka do samoświadomości. Zatem to człowiek instynktownie jest autorem moralności. Grzegorz Grzybek w swej „etyce rozwoju” wychodzi z założenia, że człowiek jest bytem moralnym, doskonalącym się. Moralność opiera się na nakazach i zakazach, które rodzą w naszym sumieniu zobowiązanie. Poprzez doskonalenie moralne następuje rozwój woli, co pozwala doświadczać szczęścia jako celu. Wolność nie jest stanem permanentnym, wymaga ciągłej pracy nad sobą – samowychowania. Wolność wraz z rozwojem wymagają ich poszerzania. Zdolność do panowania nad sobą w jednej dziedzinie umożliwia panowanie nad sobą w innej. Wychowanie etyczne na tym etapie edukacyjnym polega więc na pomocy w poznaniu siebie i swoich możliwości przez młodego człowieka. W związku z powyższym samowychowanie intelektualne jest podstawowym celem nauczyciela²⁵.

Rozpatrywane na końcu etapu edukacyjnego w programie nauczania etyki kwestie prawa, imperatywu i dobra moralnego, prawa naturalnego, celu i sensu ludzkiej egzystencji oraz szczęścia są szeroko opisywane w „etyce rozwoju” i „etyce społecznych konsekwencji”. Grzegorz Grzybek mówi o dobru jako niedefiniowalnym źródle wszelkich wartości²⁶.

Imperatyw moralny budują występujące w świadomości ogólne nakazy i zakazy, które mocą autorytetu uzdalniają do działania etycznie dobrego. Celem i sensem ludzkiego życia są wartości odkryte, zrozumiane, zaakceptowane i wreszcie zrealizowane. Szczęście jest tu wartością kierunkową, a dążenie do szczęścia – podstawową normą etyczną warunkowaną poszanowaniem dla czyjejsz godności. Immanentnym celem życia człowieka jest rozwój osobowościowy, bo tylko wtedy można mówić o wartościowości działania i doświadczenia szczęścia. Rozwój ten musi być całościowy – to jest sens egzystencji²⁷.

Z kolei Vasil Gluchman dobro i zło rozpatruje pod kątem analizy ludzkich czynów i wyróżnienia w nich ludzkich intencji oraz konsekwencji. Konsekwencje są zatem głównym kryterium oceny czynów²⁸. Na drugim miejscu stoją kryjące się za nimi intencje. „Etyka społecznych konsekwencji” stoi w opozycji do teorii Georga Edwarda Moore’a i jej wezwania do maksymali-

---

²⁵ G r z y b e k. *Etyka rozwoju a wychowanie* s. 99.

²⁶ Tamże s. 30.

²⁷ Tamże s. 132.

²⁸ G l u c h m a n. *Etika a reflexie morálky* s. 31-32.

zacji przyjemności. W niej z kolei głównym kryterium oceny ludzkich czynów są intencje. Dopiero na drugim miejscu są ich konsekwencje. U Gluchmana nie da się do oceny postępowania użyć zwrotów „dobre” i „godne” w sposób jednoznaczny²⁹. W „etyce społecznych konsekwencji” przy badaniu czynów powodujących przewagę skutków pozytywnych nad negatywnymi nie badamy już intencji³⁰.

Biorąc pod uwagę konsekwencje, postępowanie może być: słuszne, niesłuszne, słuszne-moralne, niesłuszne-niemoralne. Możemy je oceniać z punktu widzenia motywacji i konsekwencji. Jeżeli motywacje są słuszne i pozytywne są jego konsekwencje, to postępowanie – z punktu widzenia motywacji – oceniamy jako godziwe, a z punktu widzenia konsekwencji – jako słuszne. Jeżeli intencje działania są słuszne, a konsekwencje negatywne, to – z punktu widzenia motywacji – postępowanie oceniamy jako niewymagające potępienia, zaś z punktu widzenia konsekwencji – jako niesłuszne. W przypadku, gdy intencje działającego podmiotu są niesłuszne, natomiast dobre są konsekwencje jego czynu, to – z punktu widzenia motywacji – postępowanie traktujemy jako niegodziwe, a z punktu widzenia konsekwencji – jako słuszne. Wreszcie, kiedy ludzki czyn w swoich zamierzeniach oraz skutkach jest niesłuszny i zły, to – z punktu widzenia motywacji – postępowanie jest niegodziwe, a z punktu widzenia konsekwencji – niesłuszne. Vasil Gluchman uszczegóławia swoją teorię i rozróżnia konsekwencje czynów rzeczywiste oraz prawdopodobne (oczekiwane). Postępowanie (moralne, słuszne, niemoralne, niesłuszne) możemy oceniać z uwagi na konsekwencje przed i po działaniu, przy czym obie mogą być ze sobą sprzeczne. Jeśli konsekwencje rzeczywiste (po działaniu) są zgodne z oczekiwanymi (przed działaniem), postępowanie oceniamy jako godziwe lub niegodziwe. Godziwe jest nam dane wówczas, kiedy konsekwencje rzeczywiste i oczekiwane oraz intencje czynu są pozytywne (dobre), a z niegodziwym mamy do czynienia, gdy obydwa rodzaje konsekwencji wraz z intencjami są negatywne (złe). W sytuacji, w której istnieje sprzeczność pomiędzy konsekwencjami rzeczywistymi a zakładanymi, postępowanie oceniamy jako niegodziwe bez względu na intencje. Jeśli, dodatkowo, prócz niezgodności pomiędzy obiema konsekwencjami, występuje sprzeczność czynu z intencjami, postępowanie nie jest ani godziwe, ani niegodziwe³¹.

---

²⁹ T e n ż e. *Etyka społecznych konsekwencji*. Warszawa: ISMiE „Humanum” 2012 s. 23-32.

³⁰ Tamże s. 26.

³¹ G l u c h m a n. *Etyka społecznych konsekwencji* s. 36-56.

Jest jedno prawo moralne mające wiele postaci. Prawo moralne jest ramą dla realizacji samej wartości moralnej, ponieważ celem nie jest prawo a realizacja wartości. Prawa moralne są nieformalnym wyrażeniem wartości moralnych, zaś prawa ustawowe – zinstytucjonalizowanym wyrażeniem niektórych praw moralnych. Prawa moralne funkcjonują poza prawem ustawowym i albo zastępują prawa ustawowe, albo je przenikają. Podstawą całej naszej moralności jest istnienie życia. Dlatego możemy mówić o prawie moralnym do życia istot ludzkich, zwierząt, roślin i innych form życia. Prawo moralne to prawo do wspierania i ochrony życia, co w efekcie może oznaczać wspieranie i ochronę godności życia, wraz ze wsparciem humanizmu (człowieczeństwa) w naszym postępowaniu. W „etyce społecznych konsekwencji” konieczność pracy nad sobą dotyczy rozwoju ludzkiej godności. W momencie narodzin ludzka godność zyskuje minimalną wartość z racji życia. Wraz z rozwojem człowiek staje się coraz bardziej świadomy, jego zachowanie cechuje racjonalność, świadomość, wolność, odpowiedzialność. W wieku dojrzałym skutki jego zachowań zaczynają odgrywać decydującą rolę w przypisywaniu godności. Funkcjonując jako podmiot moralny, osoba ludzka ma obowiązek pracować nad swoją wolą tak, by pomnażać pozytywne społeczne konsekwencje własnych działań³². Z takim oto przekonaniem powinien przystępować do swej pracy nauczyciel etyki.

BIBLIOGRAFIA

- G l u c h m a n V.: Etyka społecznych konsekwencji. Warszawa: ISMiE „Humanum” 2012.
- G l u c h m a n V.: Etika a reflexie morálky. Prešov: FFPU 2008.
- G l u c h m a n V.: Úvod do etiky. Wyd. V. Prešov: Wydawnictwo V. Gluchman 2000.
- G l u c h m a n o v á M., G l u c h m a n V.: Učiteľská etika. Prešov: FF PU 2008.
- G r z y b e k G.: Etyka, rozwój, wychowanie. Bielsko-Biała: ATH 2007.
- G r z y b e k G.: Etyczne podstawy pracy socjalnej. Świadomość moralna, norma etyczna oraz wytyczne dla pracownika socjalnego i pedagoga społecznego. Bielsko-Biała: ATH 2007.
- G r z y b e k G.: Etyka rozwoju a wychowanie. Rzeszów: UR 2010.

---

³² Tamże s. 24.

- G r z y b e k G.: Godność osoby, godność w starości. W: Svet seniora – senior vo svete. Red. B. Balogová. Prešov: FFPU 2008 s. 61-67.
- K l i m - K l i m a s z e w s k a A.: Wychowanie etyczne. W: Encyklopedia filozofii wychowania. Red. S. Jedynek, J. Kojkoł. Bydgoszcz: Oficyna Wydawnicza „Branta” 2009 s. 335.
- Kodeks Etyki Nauczycielskiej. Warszawa: Polskie Towarzystwo Nauczycieli 1997. <http://admzsg.edu.pl/zyciaszkoly/wp-content/uploads/2007/06/kodeks-etykinauczycielskiej.pdf> (dostęp: 28 VII 2013).
- P l a t k o v á O l e j á r o v á G.: O profesijnej etike vysokoškolských učitel'ov cez optiku princípov a noriem v etickom kódexe. W: Profesijná etika – minulosť a prítomnosť. Red. V. Gluchman. Prešov: FFPU 2012 s. 151-168.
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 2 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, I etap edukacyjny – klasy I-III, edukacja wczesnoszkolna. Etyka. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf (dostęp: 01.07.2013).
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 2 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla szkół podstawowych, II etap edukacyjny – klasy IV-VI. Etyka. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_2.pdf. (dostęp: 01.07.2013).
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 4 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego. Etyka – III etap edukacyjny. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf (dostęp: 01.07.2013).
- Rozporządzenie MEN z dnia 23 grudnia 2008 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół, załącznik nr 4 – Podstawa programowa kształcenia ogólnego dla gimnazjów i szkół ponadgimnazjalnych, których ukończenie umożliwia uzyskanie świadectwa dojrzałości po zdaniu egzaminu maturalnego. Etyka – IV etap edukacyjny – tylko zakres podstawowy. http://bip.men.gov.pl/men_bip/akty_prawne/rozporzadzenie_20081223_zal_4.pdf. (dostęp: 01.07.2013).
- R u s i e c k i M.: Karta odpowiedzialności i obowiązków nauczyciela. „Wychawawca” 10(142):2004 s. 7-11.
- W o ź n i a k O.: Jak pielęgnować młodego geniusza „Ja – My – Oni. Poradnik psychologiczny POLITYKI” 2010 t. 6 s. 42.
- Z i m b a r d o P. G., J o h n s o n R. L., M c C a n n V.: Psychologia. Kluczowe koncepcje. T. 1. Warszawa: PWN 2010.

NAUCZANIE ETYKI W SZKOLE WEDŁUG ZAŁOŻEŃ
ZMIENIAJĄCEJ SIĘ PODSTAWY PROGRAMOWEJ
A ETYKA ZAWODOWA NAUCZYCIELA

S t r e s z c z e n i e

W ostatnich latach zwiększa się dynamicznie liczba polskich szkół, w których nauczany jest przedmiot „etyka”. Ponieważ rośnie także liczba odbiorców treści etycznych, dlatego pojawia się zapotrzebowanie na umiejętność przekierowania dzieci i młodzieży na zajęcia z religii, a jeśli z jakiegokolwiek powodu nie mogą w nich uczestniczyć, zasadne staje się doprowadzenie ich na lekcje z etyki. Podlegający obowiązkowej edukacji młody człowiek potrzebuje obecnie spójnych narzędzi i elementów do budowy osobistego modelu moralnego. W dokumentach ministerstwa właściwego do spraw oświaty i wychowania zawarte są wiodące treści i cele nauczania etyki w szkole, wyeksponowane na bazie zmian w prawie oświatowym. Szczególnie *Podstawa programowa* ukazuje wytyczne organizacyjne oraz ideowe dla nauczania etyki na wszystkich etapach edukacyjnych. Zaproponowane treści na zajęcia dotyczą zagadnień etycznych i filozoficznych. Uczniowie mają szansę poznawania prawa moralnego, imperatywu moralnego, prawa naturalnego, dobra moralnego. Propozycja ministerialna nakazuje ćwiczyć umiejętność rozpoznawania wartości i kierowania się sumieniem w życiu oraz rozwiązywania dylematów moralnych w dobie kryzysu moralnego. Warto jednak pamiętać, że etyka jako przedmiot alternatywny dla religii w szkole ma zdecydowanie mniejszą liczbę uczniów. Jest to rezultatem zakorzenienia w tradycji chrześcijańskiej polskiej społeczności edukacyjnej. Popierając lekcje z etyki dla tych, którzy nie zdecydują się na uczestniczenie w wyznaniowych lekcjach religii rzymskokatolickiej, należy dołożyć starań, aby uczniowie nie rezygnowali pochoinnie z dotychczasowych lekcji religii. Można to uczynić poprzez podniesienie jakości kształcenia religijnego i kompetencji nauczycieli.

Słowa kluczowe: etyka, etyka rozwoju, etyka społecznych konsekwencji, etyka zawodowa, osobowość etyczna, rozwój moralny, wychowanie etyczne.